

кўрсетишдан қорқиб, кўтилмеган жағдайларда ўзин жоғалтиб қойиб, қарсillasан, қийинshılıqlардан ҳам аўмetsizlikтен қорқиб.

Sport shınıǵıwların orınlawı hám joqarı nátiyjelere jetiwi ushın sportshıda óz kúshine bolǵan isenim joqarı bolıwı kerek. Isenim sezimi turaqlılıq, qatańlıq, batırılıq, shıdamlılıq sıyaqlı sapaların saldamlı komponenti esaplanadı.

Yu.Yu.Palaymannıń izertlewlerinde keltirilgen maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda, ol sportshılardıń isenim hám isenimsizlik jaǵdayların bir qansha kórinislerin anıqlaǵan hám olar sport nátiyjeleri ushın gúresti tabıslı alıp barıw menen baylanıslı ekenligin aytıp ótken [3:80].

Sportshınıń óz kúshine qattı iseniwi ózi tańlaǵan sport túrinin texnikalıq hám taktik kónlikpelerin iyelegenliginen derek beredi, bul bolsa onıń fizikalıq sapaları rawajlanǵanlıǵı sebepli óz múmkinshiliklerin bahalaw hám sınaqtan ótkeriwge ılayıqlıǵın anılatadı. Óz kúshine hám tabısına isenim tek ǵana óz kúsh hám múmkinshiliklerin biliw, sonıń menen birgelikte, gúreske túsetuǵın qarsılasınıń kúshi hám múmkinshiliklerin biliw, sonıń menen birge, aldaǵı qıyınshılıqlardı da kóre alıw hám olardı saplastırıw múmkinshiliklerine de baylanıslı boladı. Eger sportshınıń isenimi qanday da bir jaǵday hám obektiv iskerlikke uyqas kelmese yamasa anıq bir jaǵdayǵa tayanbasa, ol haqıyqıy isenim bola almaydı hám ol ózine iseniwdiń unamsız hám de abstrakt jaǵdayına aylanıp qaladı.

Ózine iseniw hesh nársege tiykarlanbaǵan halda óz kúshi hám múmkinshiliklerine artıqsha baha beriw bolıp, ol sport gúresi waqtında qarsılas kúshin durıs bahalay almaw, qıyınshılıqlardı pisent etpew, azǵana itibarsızlıq penen de xarakterlenedi.

Jas sportshılar arasında bolajaq sport jarıslarında ózlerine artıqsha baha berip, qarsılasına itibarsızlıq penen qaraytuǵınlarda ushıraydı. Sonday eken, olar ózlerindeki energiyamı sezinedi, biraq ózleriniń kemshiliklerin sezbeıdı. Bunıń nátiyjesinde qarsılas penen ushrasqanda dıqqattı joıyadı hám aqıbette jeńiliske ushıraydı.

K.V.Gradopolov óziniń ilimiy pedagogikalıq jumslarında sportshıda jeńiske erisiw ushın óz kúshine bolǵan isenimdi tárbıyalawǵa itibar berip, sonday deydi: “Boksshıda isenim trenirovka hám jarıslarda óz sheberligin úziksiz asırıp barıwı nátiyjesinde payda boladı. Boksshınıń

isenimi onı trenirovka hám jarıs processinde óziniń jawıngerlik poziciyasın (jolın) belgilep alıw menen baylanıslı nátiyjege qaratıladı. Boksshıdaǵı jawıngerlik tájiriye hám onıń jarıslardaǵı tabıslı qatnasıwı gúres processinde ózine isenimdi oyatadı” [5:30].

Sportshınıń jawıngerlik tájiriyesi, óz erkinligin seziwi hám jarıslarda kóp qatnasıwı, sonıń menen birge hár qıylı taktik hám texnikalıq usıllardı jaqsı iyelewi, qıyınshılıqlardı ózi ǵárezsiz jeńe alıw tájiriyesi onıń óz kúshine bolǵan isenimdi júzege shıǵaradı hám onı sol tárizde tárbıyalaydı.

Sport shınıǵıwları negizinde sportshılardı texnikalıq, taktikalıq, teoriyalıq tárepten oqıtıw hám tárbıyalaw procesi jatadı hám buǵan olardıń shıdamlılıq sapalarında tárbıyalaw kiredi.

Kóplegen psixologlar (K.N.Kornilov, P.A.Rudik, V.V.Bogoslavskiy, K.K.Platonov, V.I.Selivanov, A.I.Sherbakov va boshqalar) erkti qábilet sıpatında xarakterleydi.

V.I.Selivanov “erk” túsinigin ayrıqsha bolǵan túsinik retinde bahalap, onı “qábilet” túsinigine rásmiy kórinis tárepinen saykes keliwin tiykarlawǵa hárket etedi. Bul álbette, erktiń mánisin psixikalıq hádiyse (kórinis) retinde bahalawǵa járdem bermeydi.

Buǵan baylanıslı izertlew alıp barǵan ilimpazlar erkti qábilet retinde ne zatta kórinetuǵınlıǵın anıqlawǵa hárket etken. Eger olardıń buǵan bergen túsendirmelerinen tiykarǵuların keltiretuǵın bolsaq, olar tómendegiler bolıp tabıladı: erk-bul maqsetke erisiw, qarar qabıllaw, maqsetke baǵdarlanǵan hárketlerdi ámelge asırıw hám baqlaw, hárket hám minez-qılıqtı aql menen basqarıw, qıyınshılıqlardı jeńiw qábileti bolıp tabıladı.

Jáne basqada ilimpazlar erk túsinigine óz hárketlerin obektiv zárúrlık retinde jámiyet ushın zárúrlı maqset hám jámiyet minnetlemesi talaplarına boysındırıw (K.M.Gurevich), maqsetke erisiw jolında barlıq qıyınshılıqlardı jeńip ótiw (M.N.Maslin) jolındaǵı qural retinde bahalaydı [2:62]. K.N.Kornilov bolsa erkti bir waqıttıń ózinde hám qábilet, hám hárketlerdi maqsetke saykes tárde basqarıwdıń ilimiy tájiriyesi hám tosqınlıqlardı jeńip ótiw quralı dep xarakterleydi.

Sonday eken, dene tárbıyası hám sport penen shuǵıllanıw shaxstıń salamat bolıwın ǵana belgilep bermesten, bálki onıń erk-ıqrarın, ruwxıylıǵın hám ózin ózi rawajlandırıwǵa da túrtki bolıp xızmet etedi.

Адебиётлар

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni.
2. Abdurasulov R.A. O‘quvchi shaxsini shakllantirishda sport mashg‘ulotlarining o‘rni. Monografiya. -Toshkent: “Fan va texnologiya”. 2013.
3. Палайма Ю.Ю. Экспериментальное исследование уверенности в своих силах у спортсменов. Сб. Психологические вопросы спортивной тренировки. - М.: ФИС. 1967. –С. 80.
4. Родионов А.В. Влияние психологических факторов на спортивный результат. -М.: ФИС. 1983. –С.112.
5. G‘oziev E. Ontogenez psixologiyasi:nazariy-eksperimental tahlil. O‘zbekiston MU. -T.: “Noshir”. 2010, 360-b.
6. Самойленко А.Н., Фадеева О.Ю., Жамашев Ж.Ж. Спорт - основа формирования личности студента. // Вестник КазНМУ. 2019. №2.

REZYUME. Maqolada sport mashg‘ulotlarining sportchılar shaxsini shakllantirishdagi roli, sport mashg‘ulotlari va jismoniy tarbiya vositasida shaxs ma’naviyatini shakllantirish samaradorligini oshirish borasida yoshlarda qa’tiy hayotiy pozitsiyani rivojlantirish haqida bayon qilinadi.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается роль спорта в формировании личности спортсменов сильной жизненной позиции у молодежи для повышения эффективности развития духовной личности посредством занятий спортом и физической культурой.

SUMMARY. The article discusses the role of sports in the formation of the personality of athletes, the development of a strong life position in young people to increase the effectiveness of the formation of personal spirituality through sports and physical education.

МИЛЛИЙ ВА УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАРИМИЗ ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ АСОСИ СИФАТИДА

У.У.Сададинов – ассистент ўқитувчи

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: маънавий-ахлокий қадриятлар, талабалар, шахс, меъёр, таълим, тарбия.

Ключевые слова: духовно-нравственные ценности, студенты, личность, норма, образование, воспитание.

Key words: spiritual and moral values, students, personality, norm, education, upbringing.

Жаҳон таълим ва илмий-тадқиқот муассасаларида талабаларда аксиологик ориентацияни шакллантиришнинг педагогик механизмларини такомиллаштириш, бўлажак ўқитувчиларда касбий-педагогик қадриятлар тизимини ривожлантириш технологияларини ишлаб

чиқиш, тарихий-антропологик ёндашув асосида талабаларда миллий ғурур ва ифтихорни таркиб топтиришнинг педагогик тизимини модернизациялаш бўйича илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Бўлажак ўқитувчиларда тарихий-маданий меросга аксиологик

муносабатни қарор топтириш, педагогик лаёқатни ривожлантиришнинг қадриятга йўналтирилган компонентини такомиллаштириш, миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида деонтологик компетентликни ривожлантиришнинг дидактик тизимини ишлаб чиқиш, бирламчи педагогик манбалар устида ишлашнинг рақамли таълимга асосланган технологияларини ишлаб чиқиш механизмларини такомиллаштириш долзарблик касб этади [2:74].

Бу ҳақида сўз юритганда, «Айтиш лозимки, биз улут боболаримизнинг муносиб давомчилари бўладиган етук инсонларни тарбиялаш масаласига, афсуски, етарлича аҳамият бермадик. Ҳолбуки, интеллектуал ва маданий салоҳиятнинг қандай ноёб бойлик экани, нодир талант эгаларини тарбиялаб қамолга етказиш ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканини унутишга ҳаққимиз йўқ. Ривожланган мамлакатлар бугунги юксак тараққиёт даражасига айнан шунинг ҳисобидан етгани – бу ҳам ҳақиқат» [1].

Қадриятлар тизими барқарор, доимий ва динамик-функционал алоқадорликка эга қадриятга йўналтирилган фаолият асосида касбий тайёргарлик жараёнида шаклланидиган компонентлар (қадриятнинг турлари ва шакллари) мажмуидир.

Мазмунан маънавий-ахлоқий қадриятлар тизими маданий ҳодиса сифатида интегратив тавсифга эга бўлиб, умуминсоний қадриятлар ва замонавий шароитда муҳим ҳисобланган ахлоқий меъёрларни ўзлаштиришнинг муайян даражасини ўзида акс эттиради (1-расм).

1-расм. Маънавий-ахлоқий қадриятлар тизими

Маънавий-ахлоқий қадриятлар тизими шахс интегратив хусусияти сифатида ўзида маънавий билимдонлик, маънавий қадриятлар тизимида ўз ўрнини аниқлаш имконияти ва ҳаётий вазиятларнинг кенг қўламида маънавий етуқликни намоён қилиш қобилиятини бирлаштиради [3:2].

Талабалар – шахснинг касбий шаклланиши ва маънавий-ахлоқий қадриятлар тизимининг ривожланиши нуқтаи назаридан муҳим ёш даври. Мазкур ёш даври ўзининг алоҳида эҳтиёжлари, шахснинг сифат жиҳатдан ўзгариши, психик ҳаётининг ўзига хосликларининг мавжудлиги билан тавсифланади. Биз ўз мақоламизда мазкур ёш даврнинг қуйидаги ўзига хосликларига эътиборимизни қаратдик: ёшлар ўзларининг режаларини тузиб, мустақил ҳаёт тарзини белгилаб ва бирор-бир касбни ўзлаштиришга ҳаракат қила бошлайди. Ёшлар нафақат ўзини катта ҳаётга қадам қўяётганлигини тасаввур қилади, балки унда ҳақиқатан иштирок этади.

Ёшлик даврида маънавий-ахлоқий қадриятлар тизимининг шаклланиши нуқтаи назаридан биз Г.С.Абрамованинг «ечими ҳар бир инсоннинг шахсий ҳаётидаги нозик масала билан боғлиқ – «Мен», ички ва ташқи эркинлиги чегарасига доир саволлар»га тааллуқли ҳаётий вазифалар сифатида маънавий ўз-ўзини англаш ҳақидаги ғоясига эътибор қаратдик [2:75].

Юқоридаги психологик-педагогик ўзига хосликларни умумлаштириб айтиш мумкинки, талабаларда маънавий-ахлоқий қадриятлар тизимини ривожлантириш динамик кетма-кетликни ҳисобга олишни тақозо этади (2-расм).

Инсоннинг маънавий ривожланиш соҳаси доирасида субъект, шахс ва индивидуаллик сифатида талабаларнинг ёш тавсифи бир томондан, унинг маънавий камо-

лотида педагогик-психологик фанларнинг ўрни ва роли бошқа томондан, талабалар йиллари ўз-ўзини намоён этишда акс этадиган фаол ахлоқий танлов даври эканлигини кўрсатади.

Талабаларда маънавий-ахлоқий қадриятлар тизимини ривожлантириш қуйидаги динамик кетма-кетликни ҳисобга олишни тақозо этади: шахснинг маънавий эҳтиёжини қондириш; шахсий-ижтимоий қадриятларнинг аҳамиятини англаб етиш; ўз хулқ-атворини аксиологик таҳлил этиш асосида бошқариш; ижтимоий онг шакллари билан боғлиқликда қадриятларни ички қабул қилиш (интериоризация) ва ташқи намоён этиш (экстериоризация); ижтимоий қадриятларни қундалик фаолиятида амалиётга татбиқ этишга тайёрлик, когнитивлик ва ижобий муносабатнинг амалий ифодаси; ҳаётий мақсадларни аниқ белгилай олиш, истикболни лойиҳалай олиш, ўз куч ва имкониятларини бахтли ҳаёт сари йўналтириш [4:5].

Талабаларда миллий ва умуминсоний қадриятларни шакллантириш асосида уларнинг баркамоллигини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга. Албатта бунда олий таълим муассасаларида қуйидаги вазифаларни бажариш мақсадга мувофиқдир:

- талабаларда миллий ва умуминсоний қадриятларни эркин, соғлом ривожланишига қўмаклашиш, тарихий ва назарий асосларини яратиш ва мустаҳкамлаш;

2-расм. Талабаларда маънавий-ахлоқий қадриятлар тизимини ривожлантиришнинг динамикаси

- талабаларда миллий ва умуминсоний қадриятларни шакллантириш ишларини тарғиб қилиш фаолиятини янада яхшилаш ва имкониятларини кенгайтириш, мунозаралар ташкил этиш;

- педагогик маданиятни иқтисод, сиёсат, ҳуқуқ ва бошқа ижтимоий онг шакллари билан ўзаро боғлиқлигини таҳлил қилиш ва ўзига хос хусусиятларини илмий ўрганиш;

- ахлоқ, хулқ-оодоб, меъёрлар, миллий ва умуминсоний қадриятларга садоқат, Ватанга муҳаббат руҳида тарбиялаш борасида жамият талабаларини амалга ошириш;

- миллат, Ватан, халқ истикболи деган муқаддас тушунчаларни талабалар онгига синдириш;

- миллий ва умуминсоний қадриятларни шакллантириш режаси ва дастурини ишлаб чиқиш, методик қўлланмалар тайёрлаш ва чоп этиш;

- талабаларда миллий ва умуминсоний қадриятларни шакллантиришга доир тадбирлар, кечалар ўтказиб бориш, уларда (меҳнатга, узининг вазифалари ва бурчига масъулиятли бўлишни тарбиялаш);

- миллий байрамлар ва маънавий қадриятларга, табиатга ва шахсий нарсаларга эҳтиёткорлик, ўзига ва одамларга ҳурмат билан муносабатда бўлиш қабиларини маънавий-маърифий ишлар жараёнида амалга ошириш талаба ҳаётининг ҳамма қирраларини ижтимоий тараққиёт жараёни билан уйғунлаштиришда катта аҳамият касб этади.

Адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномасидан. 2017 йил 22 декабрь.
2. Адилова Д.Н. Миллий ва умуминсоний кадриятларимиз таълим-тарбия асоси // «Бошланғич таълимни такомиллаштириш истиқболлари: муаммо ва ечимлар» мавзусидаги илмий анжуман материаллари. –Тошкент: 2013. 74-76-б.
3. Мавланова С.У. Ёшларни маънавий-маърифий ва ватанпарварлик руҳида тарбиялаш технологиясини такомиллаштириш (Ўзбекистон Республикаси Президентларининг илмий-сиёсий қарашлари мисолида): пед.фан.бўй.фалс.докт. (PhD) дисс.автореферати. –Чирчиқ: 2021, 12-б.
4. Қалқонов Э.Т. Ватанпарварлик ва уни шакллантирувчи ижтимоий-маънавий омиллар. // Фалсафа ва ҳуқуқ, 2019. №13. 5-6.

РЕЗЮМЕ. Мақолада маънавий-ахлоқий кадриятлар тизими маданий ҳодиса сифатида интегратив тавсифга эга бўлиб, миллий ва умуминсоний кадриятлар ҳамда замонавий шароитда муҳим ҳисобланган ахлоқий меъёрларни ўзлаштиришнинг муайян даражасини ўзида акс эттириши ҳақида маълумотлар баён қилинган.

РЕЗЮМЕ. В статье приводится информация о том, что система духовно-нравственных ценностей имеет интегративное описание как явление культуры и отражает определенный уровень усвоения национальных и общечеловеческих ценностей и нравственных норм, считающихся важными в современных условиях.

SUMMARY. The article devotes to the system of spiritual and moral values of customs and integrative description as a cultural phenomenon. Description of natural and universal traditions, importance of a certain level of assimilation and moral standards in modern conditions.

КАР ВА ЗАИФ ЭШИТУВЧИ БОЛАЛАР МАКТАБЛАРИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ТАЛАФФУЗИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА ЭШИТИШ ИДРОКИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА КОРРЕКЦИОН МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ ВА УЛАРНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ

Ф.Саламова – ассистент ўқитувчи

Ажсиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институтини

Таянч сўзлар: кар ва заиф эшитувчи болалар, коррекцион фанлар, якка машғулот, эшитиш, кўриш, сезиш, талаффуз, нутқий кўникма, эшитиб фарқлаш, эшитиб кўриш, экран.

Ключевые слова: глухие и слабослышащие дети, коррекционные науки, одиночное обучение, слух, зрение, ощущения, произношение, речевые навыки, дифференциация слуха, слуховое зрение, экран.

Key word: deaf and hard of hearing children, correctional sciences, solitary education, hearing, vision, sensations, pronunciation, speech skills, hearing differentiation, auditory vision, screen.

Кар ва заиф эшитувчи болаларнинг талаффузини шакллантириш ва эшитиш идрокини ривожлантириш бўйича якка машғулот коррекцион машғулот ҳисобланади. Ўқув режада ўқув фанлари ва уларга ажратилган соатлар давлат компоненти ва мактаб компоненти тарзида ажратилади.

Якка машғулот ўқув режада коррекцион фанлар компоненти соатлари таркибида акс этади. Ушбу машғулотлар ўқувчиларнинг нутқий ва ўзига хос психологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда ташкил этилади. Имконияти чекланган болалар таълими жараёнида дифференциал (табакаланган) ва индивидуал (якка) ёндашувлардан фойдаланишсиз бир кадам олдинга юришнинг иложи йўқлиги илмий тадқиқотлар билан асослаб берилган (В.А.Дьячков (1960), Д.А.Дульнев (1970), Л.Мўминова (1980), Р.Шомахмудова (1984), М.Аюпова (1995), Н.Рахмонкулова (1998), Н.Бекмуродов (1988), У.Файзиева (1994), Н.Дадахўжаева (1997), Ф.Қодинова (2006), Р.Рустамова (2008), Д.Назарова (2009)).

Махсус мактаб, мактаб-интернатларида ўқув-тарбия ишларининг самарадорлиги ҳар бир ўқувчининг ўзигагина хос бўлган (индивидуал) хусусиятларнинг ҳисобга олинишига бевосита боғлиқдир. Якка (индивидуал) ёндашувдан фойдаланиш ўқитувчи ва тарбиячининг дарс, машғулотларга ҳозирлик кўришлари жараёнидаёқ бошланади. Коррекция – компенсатор ҳамда ривожлантирувчи тавсифга эга бўлган махсус таълим тизимида дифференциал (табакалаштирилган) ҳамда якка (индивидуал) тартибдаги ёндашув болаларда мавжуд муаммоларни тузатиш, юзага келиши мумкин бўлган иккиламчи муаммоларнинг олдини олишга йўналтирилади. Бундан ташқари коррекцион машғулотларнинг муҳим хусусияти ўқувчиларга ўз-ўзини номоён қилиш, ўзини-ўзи баҳолашга ундаган ҳолда айрим сифатларини ислох қилиш йўллари ўргатади, соғлом инсонлар орасида нафақат яшаб қолиш, балки турли муносабатларда фаол ҳамда самарали иштирок этиш учун зарур кўникма ва малакалар билан қуроллантиради.

Кар ва заиф эшитувчи болалар мактабларида ўқувчиларнинг нутқий имкониятларини ривожлантиришга мўлжалланган якка машғулотлар педагогик жараённинг асосий шакли ҳисобланади.

Афсуски аксарият муассасаларда ушбу машғулотларга 2-даражали машғулот сифатида қаралганлиги сабабли, ҳар доим ҳам машғулот қутилган натижаларни бермапти. Яъни кар ва заиф эшитувчи болалар фанларни ўзлаштириш ва атрофдагилар билан мулоқотга киришиш учун етарли кўникма, малакаларга эга бўлмаптилар. Шунинг учун куйида якка машғулотларни самарали ва услубий жиҳатдан тўғри ташкил этиш юзасидан маълумотлар келтирилади.

Якка машғулотлар ўқувчиларда эгаллаётган тил таркибида мавжуд товушларни овоз кучайтирувчи аппаратлар ёрдамида ёки уларсиз эшитиш, кўриш, тери-туюш сезгилари орқали сездирган ҳолда талаффуз кўникмаларини шакллантиришга ҳамда қолдиқ эшитиш идрокини ривожлантиришга хизмат қилади.

Якка машғулотларнинг вазифалари:

➤ Ўқувчиларнинг товушли ҳодисалар ҳақидаги тасаввурларини аниқлаш ва кенгайтириш.

➤ Эшитув сезгисини ўқитиш жараёнига ва атрофдагилар билан мулоқотга йўналтириш.

➤ Ўқувчилар сўзлашув нутқини ривожлантириш, талаффузини шакллантириш бўйича педагогик жараёнга ҳамкорлик қилиш.

Кар ва заиф эшитувчи болалар махсус мактаб-интернатларида якка машғулотлар 2 та қисмга бўлиниб ташкил этилади.

1-қисмда ўқувчиларнинг талаффузи устида 10 дақиқа

2-қисмда ўқувчиларнинг қолдиқ эшитиши устида 10 дақиқа иш олиб борилади.

Ўқувчиларнинг нутқий кўникма ва малакаларини ривожлантиришда машғулотлар якка ва фронтал тарзда ташкил этилади.

Эшитишни ривожлантириш бўйича фронтал машғулот турлари:

1. Ўқувчиларда эшитиш қолидигидан максимал фойдаланиш кўникма ва малакаларини шакллантириш ва мустаҳкамлаш бўйича машғулотлар. Ушбу машғулотларда ўқувчилар товушларнинг манбаини фарқлашга, нутқий материал характери (ўғил бола товуши, қиз бола товуши, чакириқли нутқ, маслаҳат шаклидаги секин оҳангли нутқ, оталар нутқи, оналар нутқи, ёрдамга чакириш мазмунидаги нутқ...)ни аниқлашга ўргатилади. Машғулот учун ўқув